

Bij aankoop van de collectie houten drukblokken voor tabaksverpakkingen (zie vorige nieuwsbrief) zat één uiterst bijzonder "stenen" exemplaar waarover we u nog niet berichtten.

Een bijzondere techniek waarvoor we de specialist van de negentiende eeuwse illustratietechnieken vroegen ons hierover alles te vertellen.. Dat het om een uiterst zeldzaam steentje gaat blijkt uit het artikel van Johan de Zoete.

Trouwens, wat denk je van de nieuwste aanwinst, de buste van ons aller Gutenberg?

Een terugblik naar de negentiende eeuw...

Deze nieuwsbrief is anders dan anders. In verband met een bijzondere vondst werd een specialist 'van buiten' aangetrokken: een deskundige op het gebied van 19e-eeuwse illustratietechnieken, Johan de Zoete, conservator van het Museum Enschedé in Haarlem.

Steengravure? Steenets? Of desnoods 'hout'gravure op steen?

door Johan de Zoete.

Al veel te lang gaat deze nieuwsbrief over houtblokken. Begrijpelijk, dat wel, omdat in de Historische Drukkerij een tentoonstelling is ingericht over de houtsnede en houtgravure.

Op jacht naar houtblokken trof Herwig op 15 juli bij een antiquair in Dordrecht een partijtje kleine houtblokjes aan van tabaksmerken en stadswapens. Pas thuis bemerkte hij dat een van de blokjes niet van hout was, maar van steen! Dat was opmerkelijk. Het blokje meet 53 x 48 mm en is exact op Franse letterhoogte, namelijk 23,55 mm.

In de vakliteratuur wordt niet of nauwelijks gesproken over stenen drukvormen voor de boekdruktechniek. Het is bekend dat er pogingen gedaan zijn om stenen voor het gebruik op de boekdrukkers geschikt te maken – ook de eerste experimenten van Senefelder gingen in die richting – maar een succes is het nooit geworden.

Wie, in plaats van op houtgravure, op steengravure zoekt op internet of in de vakliteratuur, komt terecht bij een techniek die daadwerkelijk voor de steendruk is bedoeld: het graveren van uiterst fijne lijntjes in de lithografische steen, die vervolgens op een steendrukker kan worden afgedrukt. Het is een techniek die met name voor landkaarten en briefhoofden gebruikt is. Maar een duidelijke, op

letterhoogte bewerkte steen bestemd om op de boekdrukkers te worden afgedrukt, daarover is in de literatuur nauwelijks iets te vinden.

Of toch?

In de bibliotheek van de Höhere Graphische Bundes-Lehr- und Versuchsanstalt in Wenen vond ik ooit een uiterst zeldzaam boekje van ene F.E. Lawsher, getiteld *Die lithographische Hochätzkunst, oder die Kunst auf Kalkschiefer oder Marmorstein durch Säuren so erhaben zu ätzen, das es wie Bleitypen abgedruckt werden kann. Nebst einer gründlichen Anleitung, von diesen hochgeätzten Lithographieen Stereotypen abnehmen zu können. Eine höchst wichtige Erfindung für den Buchdruck, als billigeres Surrogat für den theuern Holzschnitt und dessen Abklatschplatten. Historisch und technisch dargestellt.* Een hele mond vol. Het werkje werd in 1835 in Baltimore (!) uitgegeven; het exemplaar van de grafische school in Wenen bevindt zich tegenwoordig in de bibliotheek van de Albertina, ook in Wenen.

Buste Gutenberg , afkomst : drukkerij Van Doosselaere, Gent.

Nieuw in de collectie is een buste van Gutenberg, de uitvinder van de losse letterdruk. De buste is 67 centimeter hoog en afkomstig uit de van oorsprong negentiende eeuwse drukkerij **Van Doosselaere** te Gent. Samen met deze buste kwamen nog enkele mooie zaken over naar de Historische Drukkerij. 15 originele groot-formaat foto's (periode 1910 – 1920) én een notariële akte uit maart 1914 bij de oprichting van de vennootschap "Van Doosselaere & Fils", waarin een inventaris van de volledige inboedel van deze drukkerij opgenomen is. Mooie aanwinst!

Nu was het etsen van kalksteen en albast al langer bekend. Het werd door beeldhouwers gebruikt voor bijvoorbeeld stenen zonnewijzers. Maar de eerste die de methode van het 'hoogetsen' van steen met als doel deze in de boekdrukkers te drukken, nader onderzocht was de Fransman Duplat, die er tussen 1812 en 1814 ook enkele voorbeelden van uitgegeven zou hebben. In 1834 werd in Duitsland bericht over een nieuw uitgevonden 'hoogetskunst op steen', volgens een methode van de Leipziger drukker Julius Baumgärtner. Het genoemde boekje geeft een welhaast volledig overzicht van alle pogingen die vanaf 1800 ondernomen zijn om tekeningen op steen zodanig te etsen dat ze in de boekdrukkers afgedrukt konden worden. Na 1850 hoort men echter nooit meer iets over deze manier van illustreren.

Maar de belangrijkste vraag is natuurlijk: wat zou het voordeel geweest zijn van die hoogdruketsen op steen?

De gebruikelijke illustratietechniek in die tijd is de houtgravure. Een illustrator tekent zijn afbeelding op een blokje hout, een graveur steekt vervolgens alles om de tekening heen weg, zodat het oorspronkelijke ontwerp dan verhoogd op het hout achterblijft. Het was een alom bekende werkwijze. Maar dat betekent nog niet dat er geen kritiek op was. Veel illustratoren beklagden zich over het gebrekkige vakmanschap van de graveurs, die hun prachtige tekeningen verprutsten. Er waren al langere tijd allerlei pogingen in het werk gesteld om het graveren te vervangen door het etsen, zodat men niet langer aan de willekeur van de graveur overgeleverd was. En het zou het maken van illustraties ook aanmerkelijk versnellen.

Op hout lukte dat etsen niet, maar op koper of zink ging het wel. Daar was men, met alle ervaring van kopergraveurs en etsers, gewend met zuren het metaal weg te etsen. Probleem was echter dat, wilde men dieper etsen, wat voor het drukken op een boekdrukkers nodig was, het zuur ook in de breedte ging werken, waardoor dunne lijntjes in het zuur al snel 'ondergraven' werden en afbrokkelden. Speelde dat verschijnsel minder als men een steenblokje nam?

Waarom zo'n technisch verhaal in deze nieuwsbrief? Welnu, de Historische Drukkerij heeft weer eens de hand weten te leggen – ik geef toe, een gelukstreffer – op een uiterst zeldzaam voorbeeld van een nauwelijks toegepaste techniek, en daarmee een drukvorm in huis gehaald die het verdient nader bestudeerd te worden. De voorstelling is het stadswapen van Dordrecht. Maar wil dat ook dat zeggen dat het steenblokje door een Dordrechtse stadsdrukker gemaakt is?

Was dat misschien Blussé & Braam? Hoe zou die drukkerij op het idee gekomen zijn? En hoe moet je zo'n drukvorm noemen? Geen steengravure, want dat is een heel andere techniek. Steenets dan? Maar wordt daarmee niet de aangezuurde Arabische gomoplossing aangeduid waarmee de lithografische steen voor de druk geschikt wordt gemaakt? Dan toch maar hoogets of hoogdrukets op steen? Hoe een klein drukvormpje toch voor veel vragen kan zorgen ...

Volgend weekend, 21 en 22 augustus, is de Historische Drukkerij open tussen 13 en 17 uur.

Steenweg op Mol 84, 2300 Turnhout

Op 17 juni 1910 begon de grote staking die de geschiedenis in zou gaan als **“de staking van ‘10”**.

100 jaar geleden duurde deze staking op dit ogenblik nog altijd voort. Katholieken waren reeds geruime tijd terug aan het werk, de socialisten staakten verder.

Een uittreksel uit het katholieke weekblad 'Aankondigingsblad' van 13 augustus 1910 :

De werkstaking blijft nog altijd in Turnhout voortduren. De ongelukkige werklieden laten zich blindelings leiden en begrijpen maar niet welke slechte gevolgen die werkstaking na zich zal slepen. Als het te laat zal zijn zullen de oogen opengaan; doch dan zullen vele plaatsen door anderen ingenomen zijn, en armoede en verdriet zal in vele huisgezinnen heerschen waar vroeger een betrekkelijke welstand was. De verstandige en vooruitziende werklieden, die de zaken inzien zoals ze zijn, laten zich noch schrik aanjagen, noch verleiden, en weerstaan aan alle drukkingen en beloften. Zij zullen er het best bij varen.

Bezoek de tentoonstelling !

Openingsweekends 2010

21-22 augustus
25-26 september
23-24 oktober
27-28 november

Telkens open van 13 tot 17 uur.
Vrije toegang

HISTORISCHE DRUKKERIJ TURNHOUT

Steenweg op Mol 84 – 2300 Turnhout
Telefoon: +32 (0) 14 42 00 34
e-mail: info@historischedrukkerij.be

www.historischedrukkerij.be